

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/131-137>

Afərim Həməzəyeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
afa.hamzayeva@gmail.com

İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA AVROPA KONVENSIYASININ 3-CÜ MADDƏSİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Xülasə

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi işgəncənin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsinə zəmanət verir. İnsan hüquq və azadlıqlarını qoruyan Konvensiyanın əsas maddələrindən biridir və 3-cü maddədə deyilir ki, heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Bu mühüm qayda insan hüquqlarının bölünməzliyini və universallığını müdafiə edir və onları fiziki və psixoloji zorakılığın bütün formalarından qoruyur.

Bu maddə pozulduğu halda, şəxsin öz hüquqlarını qorumaq və təminat almaq üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ var. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi insana qarşı işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanı qadağan edir. Məqalədə işgəncə və pis rəftardan müdafiə kontekstində dövlət və fərd arasında münasibətləri tənzimləyən əsas prinsiplər və normalar təsvir olunur. Bu maddənin pozulması hallarına və Avropa insan hüquqları sistemi çərçivəsində insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinə baxılır. 3-cü maddənin milli hüquq sistemlərində və hüquq-mühafizə praktikasında tətbiqi zamanı yaranan əsas problemlər və çətinliklər araşdırılır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə bu beynəlxalq sənədin səmərəliliyi və inkişafının gələcək perspektivləri ümumiləşdirilmiş formada təsvir edilir.

Açar sözlər: *işgəncə, konvensiya, insan hüquqları, zorakılıq, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan edilməsi*

Afarim Hamzayeva
Baku State University
master student
afa.hamzayeva@gmail.com

General characteristics of Article 3 of the European Convention on human rights

Abstract

Article 3 of the European Convention on Human Rights guarantees the prohibition of torture, inhuman or degrading treatment or punishment. It is one of the main articles of the Convention that protects fundamental human rights and freedoms and Article 3 states that no one shall be subjected to torture or cruel, inhuman, degrading treatment or punishment. This important rule upholds the indivisibility and universality of human rights and protects them from all forms of physical and psychological violence.

In case of violation of this article, a person has the right to apply to the European Court of Human Rights to protect his rights and receive compensation. Article 3 of the European Convention on Human Rights prohibits torture, inhuman or degrading treatment or punishment of a person. The article describes the basic principles and norms that govern the relationship between the state and the individual in the context of protection against torture and ill-treatment. Cases of violation of this article and mechanisms for the protection of human rights within the European human rights system are considered. The key problems and challenges that arise when applying Article 3 in national legal systems and law enforcement practice are examined. The effectiveness and further prospects

for the development of this international instrument for the protection of human rights are summed up.

Keywords: *prohibition of torture, convention, human rights, violence, inhuman or degrading treatment*

Giriş

Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi işgəncəni, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanı qadağan edir. Konvensiyanın 3-cü maddəsinin məzmununu müəyyən edən bu hərəkətlər arasındakı fərq onların ağırlıq dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Avropa İnsan Haqları Komissiyası Yunanıstan məsələsi ilə bağlı qərarında aşağıdakıları qeyd edib:

“Tamamilə aydındır ki, işgəncə bütün təsvirlərin tətbiq olunduğu rəftar ola bilər, çünki işgəncə həmişə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftardır və qeyri-insani rəftar həmişə alçaldıcıdır”. Komissiya həmçinin qeyd edib ki, “qeyri-insani rəftar anlayışı, ən azı, konkret vəziyyətdə əsaslandırılmalı bilməyən, həm ruhi, həm də fiziki qəsdən ağır əzablara səbəb olan rəftarı əhatə edir. “İşgəncə” sözü ümumiyyətlə məlumat əldə etmək, etirafa məcbur etmək və ya cəza vermək məqsədilə qeyri-insani rəftarı təsvir etmək üçün istifadə olunur və ümumiyyətlə qeyri-insani rəftarın daha ağır formasıdır. Bir şəxsə qarşı rəftar və ya cəza onu başqalarının qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə alçaldırsa və ya onu öz iradəsinə və vicdanına zidd hərəkət etməyə məcbur edərsə, alçaldıcı hesab edilə bilər” (Golovistikova, Grudtsyna, 2019: 87).

Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsində üç əsas anlayışdan istifadə olunur:

işgəncə;

qeyri-insani rəftar və ya cəza;

ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza.

Birincisi, qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən hadisələrin hər biri müstəqil cinayəti təşkil edir və yalnız birinin olması AİHM-ə şikayət etmək üçün kifayətdir. İkincisi, bu anlayışların düzgün tərfi və şərh üçün işgəncənin qadağan edilməsi və qarşısının alınması ilə bağlı bütün beynəlxalq normalar toplusundan, lakin Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda öz əksini tapdığı həddə çıxış etmək lazımdır. Bundan əlavə, İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq şikayətlərin qəbul edilməsi meyarları da nəzərə alınmalıdır. Onlar AİHM tərəfindən konkret işə onun yurisdiksiyasını və səlahiyyətlərini nəzərə almaqla baxa bilib-bilməyəcəyini anlamağa imkan verir (Gorbachova, 2017: 187).

Bunun üçün Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsində istifadə olunan anlayışların tərfi və şərhinin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

İşgəncə insana qarşı həm qeyri-insani, həm də ləyaqəti alçaldan rəftarı özündə birləşdirən, lakin eyni zamanda insana ən dərin fiziki və ruhi sarsıntılar yaşadan, ağır iztirablara səbəb olan şəxsə qarşı amansız rəftarın xüsusi forması kimi önə çıxır. Yalnız pis rəftarın mahiyyəti deyil, həm də məqsədi - məsələn, insanı ifadə verməyə sövq etmək, onu nəyisə boynuna almağa məcbur etmək və ya işgəncə yolu ilə bir insanı nəyəsə görə cəzalandırmaq üçün qiymət verilir. Cinayətin mühüm xarakteristikası onun qəsdən törədilməsidir: işgəncə həmişə qəsdən və şüurlu şəkildə tətbiq olunur. Və nəhayət, cinayəti işgəncə kimi təsnif etmək üçün qəddarlığın minimum həddi meyarından istifadə olunur. O, qiymətləndirici xarakter daşıyır və hər bir halda öyrənilmə və təhlilə məruz qalır. Bununla belə, işgəncənin qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın ən yüksək forması kimi şərh edildiyini nəzərə alsaq, hətta Məhkəmə tələb olunan qəddarlıq dərəcəsini görməsə belə, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza faktı qalmaqdadır ki, bu da artıq Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasıdır. Ümumiyyətlə, qəddarlığın minimum həddi adətən subyektiv olaraq - qurbanın çəkdiyi ağrı və iztirab dərəcəsi ilə qiymətləndirilir.

İşgəncə həmişə istintaq hərəkətlərinə və ya hərbi əməliyyatlar zamanı qəddarlığın təzahürlərinə xas olan cinayət deyil, baxmayaraq ki, bu, çox vaxt bununla əlaqələndirilir. İşgəncə həmişə sadizmin açıq təzahürü deyildir və əməlin işgəncə kimi qiymətləndirilməsi üçün işgəncənin xüsusi üsul və vasitələrindən istifadə tələb olunmur. Məsələn, AİHM məhbusların zorlanması, qeyri-

insani şəraitdə saxlanmasını və həddindən artıq qəddar rəftarın digər təzahürlərini işgəncə kimi tanıyıb.

Avropa Məhkəməsi birmənalı şəkildə işgəncə kimi şərh ediləcək hərəkətlərin (hərəkətsizliyin) konkret və məhdud siyahısının olmamasına dəfələrlə diqqət çəkib. Buna görə də, hər bir halda işin vəziyyətinin və hallarının hərtərəfli təhlili tələb olunur.

Əgər əməl işgəncə kimi qiymətləndirilə bilməzsə, Məhkəmə onu qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza kimi qiymətləndirir.

Qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar (cəza) arasında ilkin fərq, işgəncə halında olduğu kimi, qəddarlıq dərəcəsi meyarına əsaslanır. AİHM-in təcrübəsinə əsasən, “qeyri-insani rəftar” onun törədildiyi vəziyyət və şəraitlə əsaslandırılı bilməyən ağır ruhi və (və ya) fiziki iztirablara səbəb olan rəftardır.

Eyni zamanda, qeyri-insani rəftar müstəqil cinayət kimi:

qəddarlığın minimum həddini aşmamalı, əks halda işgəncə kimi qiymətləndirilməlidir;

kifayət qədər qəddar olmalıdır, əks halda ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilməlidir (Abashidze, 2017).

Qeyd etmək lazımdır ki, “qeyri-insani rəftar” və “ləyaqəti alçaldan rəftar” anlayışlarının qiymətləndirilməsi və fərqləndirilməsi zamanı Avropa Məhkəməsi çox vaxt özünə geniş və bir qədər qeyri-müəyyən yanaşmaya yol verir. Bu, qismən onunla əlaqədardır ki, cinayətin bu və ya digər təsnifatı Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulması ilə bağlı şikayətin təmin edilməsinə təsir göstərmir. Bununla belə, bu, kompensasiyanın məbləğinə təsir edir və bəzi hallarda zərərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsinə və qurban statusunun olub-olmamasına təsir göstərə bilər. Qəbul edilənlik meyarlarına uyğun gəlməməsinin qarşısını almaq üçün hər cür mübahisəli məsələlər şikayətin hazırlanması səviyyəsində dərindən təhlil edilir və aradan qaldırılır.

Müəyyən dərəcədə nəzəri və praktikada “ləyaqəti alçaldan rəftar” anlayışının şərhinin daha hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi və müzakirəsi vəziyyəti “xilas edir”. Bütün bunlar düzgün kvalifikasiya üçün aşağıdakı yanaşmadan istifadə etməyə kömək edir: Əgər İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozulması əməlin ağırlığına görə işgəncə kimi tövsif oluna bilmirsə, lakin bu, ləyaqəti alçaldan rəftara nisbətən daha qəddardırsa, o zaman o, qeyri-insani rəftar kimi müəyyən edilə bilər (Burkov, 2017: 68-84).

Ləyaqəti alçaldan rəftar insanın ləyaqətini pozan və kifayət qədər kobud xarakter daşıyan hərəkət kimi başa düşülür. Konsepsiyanın təfsirində konkretliklər AİHM-in presedent hüququnda öz əksini tapmışdır. Xüsusi işlərə baxarkən Məhkəmə aşağıdakıları nəzərə alır:

hadisənin faktiki halları;

alçalmanın dərəcəsi, üsulu və vasitələr, digər şeylərlə yanaşı, təhqir şəklinə ifadə edilə bilər;

alçaldılmanın nəticələri, o cümlədən mümkün olanlar, məsələn, alçaldılma təhdidlərlə ifadə olunarsa;

başqalarının gözündə alçaldılmanın qiymətləndirilməsi (qəddarlıq dərəcəsi) və (və ya) qurbanın subyektiv qiymətləndirilməsi, onun baş verənləri dərk etməsi.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına səbəb olan qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəzanı ayrıca nəzərdən keçirilməli olan mövzudur. Bu cür cəza ilə ümumiyyətlə cəzanı bir-birindən ayırmaq lazımdır. Qiymətləndirmə nisbilik meyarlarına əsaslanır subyektiv cəhəti ehtiva edir, cəzanın növündən və xarakterindən, onun həyata keçirilmə üsulu və vasitələrindən, habelə işin digər hallarından asılıdır. Cəzanın təhlili və qiymətləndirilməsi zamanı qeyri-insanilik və insan ləyaqətinin alçaldılması əlamətləri nəzərə alınmalıdır.

Son illərdəki tendensiya Məhkəmənin qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın mütləq qəsdən cinayət olması mövqeyindən uzaqlaşması olmuşdur. Bu gün üstünlük təşkil edən fikir ondan ibarətdir ki, cinayət törətmək niyyətinin olmaması Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasını istisna etmir Dekhkanova, 2017: 171).

Niyyətin təhlili (niyyətin mövcudluğu) tez-tez şikayətlərə baxılması zamanı cinayətin hərəkətsizliklə ifadə edildiyi hallarda müşayiət olunur. Birincisi, hərəkətsizlik Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin mənasında məsuliyyətə səbəb ola bilər. İkincisi, hakimiyyət

orqanlarının qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza elementlərinin hamısını və ya bəzilərini ehtiva edən halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməməsi özlüyündə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasıdır. Bununla belə, niyyətin olub-olmaması işin nəticəsinə təsir edir. İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozulması sübuta yetirilsə də, AİHM-si niyyətin olmamasına görə kompensasiya nisbətən kiçik məbləğlə məhdudlaşdırıla bilər.

İrlandiya Böyük Britaniyaya qarşı işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyri-insani rəftar və işgəncə arasında fərq qoyarkən qeyd etdi ki, işgəncə “çox dərin və qəddar iztirablara səbəb olan qəsdən qeyri-insani rəftar”ı əhatə edir və sözügedən işdə təhlil edilən hərəkətlər “adi anlayışda işgəncə sözünün nəzərdə tutulduğu kimi güc və qəddarlığın əzabına səbəb olmamasını özündə ehtiva edir (Kobzeva, 2017: 68).

Dörd ay sonra, Tyrer işində Məhkəmə qeyd etdi ki, “cəzanın 3-cü maddənin mənasında qeyri-insani kimi səciyyələndirilməsi üçün verilən əzab müəyyən dərəcədə olmalıdır”. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, 3-cü maddə ilə qadağan edilən üç növ rəftar və cəza arasındakı fərq əsasən meydana gəlmiş vəziyyətin dərəcəsindən asılıdır.

İstənilən cəzada alçaldıcı elementin olduğunu nəzərə alaraq, Məhkəmə qərara almışdır ki, ləyaqəti alçaldan cəzanın fərqləndirici xüsusiyyəti alçaldılma dərəcəsidir və bu, sonradan hər bir konkret işin şəraitinə, xüsusən də cəzanın mövcudluğuna uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir həmçinin “cəzanın özünün mahiyyəti və konteksti, habelə onun həyata keçirilmə üsulu və vasitələri” ilə bağlıdır. Üstəlik, bunun üçün həlledici amil Konvensiyanın yazıldığı dövrdə üstünlük təşkil edən fikirlər deyil, müəyyən bir zaman üçün xarakterik olan fikirlərdir, çünki “Konvensiya canlı sənəddir ki, hazırkı şərait kontekstində şərh edilməlidir”.

Bundan əlavə, Məhkəmə Avropa Şurasına üzv dövlətlərin həbsxana siyasətinin inkişafını və ümumi qəbul edilmiş standartlarını da nəzərə almalıdır.

Nə Komissiya, nə də Məhkəmə 3-cü maddənin fiziki əzab hallarına, eləcə də ruhi əzab hallarına şamil olunduğuna şübhə etmir. Komissiya sonuncunu “fiziki döyülmədən başqa üsullarla işgəncə və stress mühiti yaratmaqla ruhi əzab vermək” kimi müəyyən edib (Khazov, 2017: 120).

X və Y Hollandiyaya qarşı işdə olduğu kimi, tez-tez əqli və fiziki əzabların kombinasiyası mövcuddur. Fərdlər üçün emosional nəticələrə səbəb olan bütün hərəkətlər qeyri-insani rəftar hesab edilə bilməz, ancaq insana dərin ruhi və ya fiziki iztirablar verən hərəkətlər bu kateqoriyaya aid edilir.

Beləliklə, həlledici olan əməli törədənə niyyəti deyil, hərəkətlərin xarakteri və təsirlənən şəxs üçün nəticələridir.

Strasburqun nəzarət orqanlarının presedent hüququndan ümumiyyətlə belə bir nəticəyə gəlmək olmaz ki, müəyyən rəftara aidiyyəti olan şəxsin razılığının olmaması belə rəftarın 3-cü maddəyə əsasən qadağan olunmuş kimi təsnif edilməsi üçün zəruri şərtidir. Bununla belə, nəzarət orqanı səlahiyyətliləri bu amili diqqətlə araşdıracaqlar (Markelova, 2017).

Belə görünür ki, müvafiq şəxsin razılığı müəyyən şərtlər altında qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan xarakterli bir hərəkətə səbəb ola bilər ki, əks halda da bu belə olardı. Bununla belə, təsəvvür etmək olar ki, təcrübələr və rəftar o qədər qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan olacaq ki, müvafiq şəxs əvvəlcədən razılığa baxmayaraq, özünü 3-cü maddənin pozuntusunun qurbanı kimi hiss edəcək və əməl insan ləyaqətinə toxunan qeyri-insani rəftar xarakteri daşıyacaq. Ancaq görünən odur ki, əgər insan öz iradəsini ifadə edə bilirsə, onun iradə ifadəsi həlledici rol oynamalıdır, bu da ondan irəli gəlir ki, prinsipcə, insanın həyatı və bədəni ilə bağlı qərarlar qəbul etmək imkanı olmalıdır, bir şərtlə ki, bu başqalarının həyatına və sağlamlığına ciddi şəkildə təsir göstərmədiyi səviyyədə olsun.

Əhəmiyyətli olan odur ki, indiyədək Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən Strasburq Məhkəməsi hakimiyyət orqanlarına azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin vəziyyətini nəzərdən keçirərkən müraciətlər etmişdir.

Birnəfərlik kameranın qeyri-insani rəftarın bir forması olub-olmaması məsələsində Komissiya belə bir qərardan çıxış edir ki, bu cür həbs prinsipcə arzuolunmazdır, xüsusən də müvafiq şəxs

məhkəməyə qədər həbsdə olarsa və yalnız müstəsna hallarda əsaslandırılı bilər (Dekhkanova, 2017: 71-74). Qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar faktını müəyyən etmək üçün aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır: işin xüsusiyyətləri; şiddətin dərəcəsi; müddəti; qarşıya qoyulan məqsəd; aidiyyəti şəxs üçün nəticələri; aidiyyəti olan şəxsin xarici dünya ilə hər hansı əlaqəsinin olub-olmaması.

Komissiya Kreçer və Möller İsveçrəyə qarşı iş üzrə öz hesabatında, o cümlədən, aşağıdakıları qeyd etmişdir:

“Təhlükəsizlik tələbləri ilə fundamental insan haqları arasındakı tarazlığın sonuncunun zərərinə pozulduğuna dair sual yaranır”.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq birnəfərlik kamerada saxlama ilə bağlı məhkəmə təcrübəsini ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, belə bir həbs aşağıdakı hallarda əsaslandırılacaqdır (Nazar'yeva, 2017):

- həbsxananın daxilində və xaricində təhlükəsizliyin təmin edilməsi zəruri idi;
- müvafiq şəxslərin qaça bilməsi riski var idi;
- məhbusun davranışı təhlükəli hesab edilmişdir;
- məhbus digər məhbusları iğtişas yaratmağa təhrik etmişdir;
- məhbusun özünün təhlükəsizliyini təmin etmək lazım idi;
- həbs zamanı sözügedən şəxs odlu silahdan istifadə edib.

Birnefərlik kameranın aidiyyəti şəxsə təsirinə gəldikdə, Komissiya ərizəçidən cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanma şəraitinin onun fiziki və psixi sağlamlığına mənfi təsir göstərdiyi barədə tibbi sübut təqdim etməyi tələb etdi. Bu sübut saxlanma şəraiti ilə ərizəçinin səhhətinin pisləşməsi arasında birbaşa əlaqənin olduğunu nümayiş etdirməlidir. Bundan əlavə, sübut edilməlidir ki, saxlanma şəraiti “şəxsiyyəti məhv edə, insana dərin ruhi və fiziki iztirablar verə bilsin”.

Təcrid olunmanın dərəcəsinə gəlinə, Komissiya tam senzura və sosial təcridin heç bir təhlükəsizlik tələbləri ilə əsaslandırılı bilməyən qeyri-insani rəftar olması faktından çıxış edib.

Bundan başqa, Komissiya bir tərəfdən tam senzura və sosial təcrid, digər tərəfdən təhlükəsizlik, nizam-intizam və müdafiə məqsədilə başqa məhbuslarla ünsiyyətə qadağa qoyulmasını, digər tərəfdən isə qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya bərabər olmayan digər məhbuslarla ünsiyyətə qadağa qoyulması arasında fərq qoyub. Sonuncu halda həbsxana işçiləri, həkimlər, vəkillər, qohumlar və s. ilə görüşmək, həmçinin qəzet, radio və televiziya vasitəsilə xarici aləmlə əlaqə saxlamaq mümkün olmalıdır (Peshkoska, 2017: 26).

Hər bir konkret halda Komissiya həbsin özünün məhbusun psixi sağlamlığına birbaşa təsir edib-etmədiyini müəyyən etməli idi. Bundan əlavə, tibbi müayinələrin və müalicələrin tezliyi, habelə məhkumun özünün tibbi yardım üçün müraciət edib-etməməsi nəzərə alınıb. Komissiya məhbusun davranışını da nəzərə alıb.

Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 10-cu maddəsində təqsirləndirilən şəxslərin məhkum edilmiş şəxslərdən ayrı saxlanılması tələbi Konvensiyada öz əksini tapmamışdır. O, həmçinin Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin mətnindən irəli gəlmir (Frankovskaya, 2017: 42-44).

Avropa İnsan Haqları Komissiyası məhbusun əlləri qandallı və qoruyucu geyimdə şəhərdən keçməsinə arzuolunmaz hesab edib, lakin eyni zamanda bunu ləyaqəti alçaldan rəftar hesab etməyib.

Qeyd etmək çox vacibdir ki, 3-cü maddə vasitəsilə Konvensiyada təsbit olunmayan bir sıra hüquq və azadlıqlar Konvensiyanın müdafiəsi çərçivəsinə daxil edilə bilər. Ən azından belə nəticəyə gəlmək olar ki, onlar Konvensiyanın mətnində nəzərdə tutulur. Bunun ən parlaq nümunəsi sözügedən dövlətin vətəndaşı olmayan şəxslərin ölkəyə qəbulu və ya ölkədən çıxarılması təcrübəsidir. Konvensiyada ölkəyə qəbul və ya sığınacaq verilməsi ilə bağlı ümumi qayda yoxdur, halbuki 4 sayılı Protokolun 4-cü maddəsi yalnız əcnəbilərin kütləvi surətdə çıxarılmasını qadağan edir, 7 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi isə yalnız bəzi prosessual təminatları ehtiva edir.

Bununla belə, ölkəyə daxil olmaqdan imtina və ya ölkədən çıxarılma 3-cü maddənin mənasında qeyri-insani rəftara bərabər ola bilər, məsələn, müvafiq şəxsin fiziki vəziyyətinə görə və ya bu, həmin şəxsin başqa şəxsdən təcrid edilməsinə və ya ailə həyatı Konvensiyanın 8-ci maddəsinin

əhatə dairəsindən kənarda olsa belə, şəxsin yaxın əlaqəsi olan bir qrup şəxsdən təcrid olunmasına səbəb olmuşdursa işin hallarından asılı olaraq Məhkəmə tərəfindən qeyri-insani rəftar kimi qiymətləndirilə bilər (Tolstik, 2017: 167).

3-cü maddənin pozulması həmçinin obyektiv amillərə görə aidiyyəti şəxsin ekstradisiya olduğu ölkədə məruz qala biləcəyi və ya ölkədən çıxarıldıqdan və ya ölkəyə gəlməkdən imtina edildikdən sonra geri qaytarılacağı rəftardan da ibarət ola bilər. Bu halda, çıxaran və ya ekstradisiya edən dövlət, ölkədən çıxaran və ya ekstradisiya edən dövlətin bu cür rəftarın dövlətlə əlaqəli olmayan vəzifəli şəxslərdən və ya digər şəxslərdən gözlənilməsindən asılı olmayaraq, digər dövlətdə baş verə biləcək qaçılmaz rəftara görə dolayısı ilə məsuliyyət daşıya bilər və qəbul edən dövlətin Konvensiyanın iştirakçısı olub-olmamasından asılı olmayaraq bu cür rəftarın qarşısını alınmasını nəzərdə tutulur. Beləliklə, rəftar Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların hər hansı birinin, o cümlədən 3-cü maddənin pozulmasını nəzərdə tutmalıdır. Belə rəftarın real təhlükəsinin mövcudluğu hər bir konkret halda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Avropa Komissiyası Kirkvud və Soering işlərinə dair qərarlarında ona əsaslanıb ki, Konvensiyanın 2-ci maddəsi ölüm hökmünün mümkünlüyünə açıq şəkildə icazə verdiyi üçün, şəxsin ölüm cəzasına icazə verilən ölkəyə çıxarılmasına icazə verilmir və belə hal Konvensiyanın 2-ci və ya 3-cü maddəsinin pozulmasına səbəb olur. Eyni zamanda, bu, ölüm hökmünün icrasının metodu və şərtləri ilə bağlı 3-cü maddənin mümkün pozulması ilə bağlı sualların yaranmasını da istisna etmir. Nümunə kimi şəxslərin ABŞ-a deportasiya edilməsini göstərmək olar, məlum olduğu kimi, ölüm cəzasına məhkum edilmiş məhbuslar cəzalarının icrasını uzun müddət gözləyə bilərlər. Xüsusilə, Soering işi üzrə qərarında Məhkəmə yekdilliklə müəyyən edib ki, ərizəçinin Birləşmiş Ştatlara deportasiyası haqqında qərar Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına səbəb olacaq. BMT-nin İsgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara qarşı Konvensiyasının 3-cü maddəsini də nəzərə alan Avropa Məhkəməsinə görə, şəxsin isgəncəyə və ya pis rəftara məruz qala biləcəyi dövlətə deportasiya edilməməsi öhdəliyi dövlətin üzərinə düşür. Belə rəftar Avropa Konvensiyasında açıq şəkildə göstərilməsə də, Konvensiyanın 3-cü maddəsindən irəli gəlir.

3-cü maddə vasitəsilə Konvensiyaya əsasən müstəqil məna qazana bilən hüquq və ya azadlığın başqa bir nümunəsi ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsidir. Belə qadağa Konvensiyaya müstəqil hüquq kimi daxil edilmir, yalnız digər hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Bununla belə, irqi ayrı-seçkilik Avropa Komissiyası tərəfindən 3-cü maddənin mənasında ləyaqəti alçaldan rəftar kimi təsnif edilib və bu ayrı-seçkiliyin bu formasından azadlığı öz müstəqil hüququna çevirib.

1983-cü ildəki hesabatlarından birində Komissiya həmçinin etiraf etdi ki, “seksual və digər ayrı-seçkilik formaları” 3-cü maddənin pozulmasını təşkil edəcək dərəcədə alçaldıcı təsir göstərə bilər.

3-cü maddədə nəzərdə tutulan hüquq 15-ci maddənin 2-ci hissəsinə uyğun olaraq heç bir halda kənara çıxmalara yol verilməyən hüquqlar siyahısına daxildir.

Nəticə

Beləliklə, bu hüquq təkcə 3-cü maddənin əsas müddəasının Konvensiyanın digər maddələrindən fərqli olaraq ona hər hansı qanunvericilik məhdudiyyətinin qoyulmasına yol verməməsi mənasında deyil, həm də o mənada mütləqdir ki, dövlətin ərazisində qanuni qüvvəyə minməsi halında fəvqəladə vəziyyətlərdə belə deroqasiyalara yol verilmir.

Ədəbiyyat

1. Golovistikova, A.N., Grudtsyna, L.YU. (2019). Prava cheloveka: evolyutsiya razvitiya. Istoricheskiye predposylki zarozhdeniya kontseptsii prav cheloveka. Advokat. №6, s.87-88.
2. Gorbachova, V.M. (2017). Problema zashchity prav i svobod cheloveka. Innovatsionnaya nauka. T. 4. № 4, s.185-187.
3. Abashidze, A.KH. (2017). Regional'nyye sistemy zashchity prav cheloveka: uchebnik dlya bakalavriata i magistratury, dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po yuridicheskim

- napravleniyam. 2-ye izd., pererab. i dop. Moskva: Yurayt, 378 s. (Bakalavr. Magistr). ISBN 978-5-9916-9435-3. Imeyutsya ekzemplary v otdelakh: BYUF(10).
4. Burkov, A.L. (2017). Protsedura podachi zhaloby v Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka: programma kursa. L.M.Churkina. Moskva: RUDN, 84 s. (Sovmestnaya masterskaya programma po pravam cheloveka). Bibliogr, s.68-84. ISBN 978-5-209-08143-2.
 5. Dekhkanova, K.A. (2017). O pravovoy prirode sistemy okhrany i zashchity prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Theoretical & Applied Science. № 11 (55), s.171-174.
 6. Kobzeva, Ye.I. (2017). K voprosu ob obespechenii prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Natsional'naya Assotsiatsiya Uchenykh. № 6 (33), s.68-70.
 7. Khazov, Ye.N. (2017). Yuridicheskiye garantii prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. № 5, s.120-123.
 8. Markelova, YU.V. (2017). Institut prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Science Time. № 1 (37), s. 271-276.
 9. Nazaryeva, A.YU. (2017). Sudebnaya zashchita prav i svobod cheloveka kak mekhanizm pravoprimeneniya. Tsentral'nyy nauchnyy vestnik. T. 2. № 23s (40s), s.39-40.
 10. Peshkoska, E. (2017). Svoboda i prava cheloveka. Aktual'nyye problemy gosudarstva i prava. T. 1. № 3-4, s.26-31.
 11. Frankovskaya, K.D. (2017). Problemy zashchity prav cheloveka i svobod. Aktual'nyye problemy administrativnogo prava i protsesssa. № 3, s.42-44.
 12. Tolstik, V.A. (2017). Yuridicheskaya forma, tseli i mera ogranicheniya prav i svobod cheloveka. Vestnik Vladimirskogo yuridicheskogo instituta. № 4 (45), s.167-171.

Göndərilib: 23.02.2024

Qəbul edilib: 24.03.2024